

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

МАШИНАТА В СЛУЖБА НА ЧОВЕКА:
НАДМОЩИЕ И ПОДЧИНЯВАНЕ
(наблюдения върху пътеписа „Три дни с миноносец
„Дръзки“ на Кирил Христов)

Владимир Игнатов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE MACHINE IN SERVICE
OF THE MAN: SUPREMACY AND SUBORDINATION*
(Observations on the travel notes „Three days on the minelayer
„Drazki“ by Kiril Hristov)

Vladimir Ignatov
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. This article investigates the complex image of the battle machine – the minelayer – in the travel notes by Kiril Hristov – “Three days on the minelayer “Drazki”. All specific features of this “small but powerful maritime unit”, which serves to exert supremacy and subordination – its device, its functions, its missions, are examined. The image of the narrator – homo viator, – as part of the described events, impressed and inspired by “Drazki”, is also analyzed.

Key words: Minelayer, supremacy, subordination, homo viator, travel notes

Второто десетилетие на XX век в конкретно български условия минава почти изцяло под знака на войната, а оттам – и на кризата – морална, духовна – в обществения живот, на все по-смътните представи за национален интегритет. Но това е и времето на внушителна изява на българския войнски дух, на високите достижения на съ-битийна посветеност на идеала, на безкористната проява и съхраняване на честта и достойнството на отделния човек, поставен в екстремалната ситуация на преразпределение на силите.

* Научната публикация е подготвена по проект за млади учени „Литература и техника. Изобретяване на модерността в българската литература“ към Фонд „Научни изследвания“, ДМ 10/1 от 13 декември 2016 г.

В края на 1912 г. изходът от Балканската война е решен и вследствие силата и храбростта на българските моряци¹. В опитите за надмощие по вода българският миноносец „Дръзки“ нанася тежко поражение на турския крайцер „Хамидие“, след което единият се връща невредим във Варненското пристанище, а другият – със сериозна пробойна над носовата мачта – се отправя за Цариград с големи усилия (Зафиров 2007: 433). По повод този сблъсък командирът на „Дръзки“ – мичман Георги Купов – свидетелства:

В 0,46 часа, когато на траверса на торпедния апарат се открива носът на „Хамидие“, мичман Минков дръпва ударника и пуска торпедото. А горе на палубата всички следят сребърната фосфоресцираща струя, която показва пътя на торпедото. Изминават 4 – 5 секунди, струята се изгубва в черния силует. Грамаден стълб вода, дим и пламък покриват „Хамидие“. (Зафиров 2007: 432)

Шест години по-късно един български поет ще се върне към тези кулминационни моменти в развоя на Балканската война, с документално-достоверна точност ще открие стореното от мичман Минков и от останалия екипаж на „Дръзки“, ще се възхищава непосредствено от вида и устройството на тази славна бойна машина по време на свое пътуване от Созопол до Резово. Неговото име е Кирил Христов, преминал вече през крайностите по отношение на читателското и критическото възприемане на творческото си присъствие, а жанрът на произведението не е сред най-привичните за него като натюрел и художествена нагласа. Присъщо обаче за своя автор, появилият се под издателския знак на печатница „Военен журнал“ пътепис „Три дни с миноносец „Дръзки“ (1918) не остава незабелязан, провокира, участва в доизграждането на определен творчески профил на възпелия краевековните трепети поет, в което острите, негативните извайвания са преимуществено изявени². Тук трепетите на пътеписеца са от по-различен порядък, но интересни и важни със значенията и изразността си.

Настоящият текст си поставя за цел да посочи и анализира техниките на повествователно изграждане на образа на машината (миноносеца), който в разглежданата творба придобива статут на водещ обект на художествения изказ, имащ подчертано сюжетопораждаща и сюжетоорганизираща роля. Наблюденията се спират и върху фигурата на героя разказвач – homo viator, – (само)положен в сложната ситуация на засрещане, успоредяване на две различни, но взаимодопълващи се конципиращи гледни точки към изобразяваното – екстериорните позовавания с оглед спецификите на заобикалящото и интериорните фокусириания върху устройството на онази „малка, но могъща морска единица“, служеща за упражняване на надмощие и подчиняване. Спря-

¹ Има се предвид конкретно торпилирането на крайцера „Хамидие“. – Вж. Зафиров, Д. и колектив. История на българите. Том V. Военна история на българите от древността до наши дни. С., 2007, с. 432.

² Вж. рецензията на В. Добринов във „Всеобщ преглед“, г. II, 1918, кн. 4-5.

мо тези два подхода на идейно-естетическо послание и внушение „Дръзки“ има своеобразна обединителна функция, заради което се допуска твърдението, че, условно казано, военният кораб се превръща в равноправен, пълноценен герой в съзерцателно-дескриптивната оптика на разказването.

В хода на художественото изображение посредством образа на „Дръзки“ се проектира един особен свят – друг, различен от познатия, усвоения, свят вълнуващ, привличащ, но и опасен.

Нека да го проследим.

Началото на Кирил-Христовия пътепис е лишено от дадени предварителни експликативни позовавания. Разказът описание се съсредоточава върху съвсем частни време-пространствени определители, служещи за ориентири в представяната обстановка, с което още в тези ранни образни и смислови означения се превръща в центростремителен спрямо обекта на изображение. С приведените съвсем целенасочени фиксирания върху обекта на повествователния изказ започва постепенното функциониране на плътна, наситена документално-фактологична изобразителна мрежа, в която се наблюдава сближаване, успоредяване на различни подходи към пресъздаването. Тези подходи, от своя страна, изискват и налагат задействането на нееднакви смислоторни механизми, които включват и съответно изразяват неизбежното *(авто)биографично начало* – интересно е да се отбележи, че тук то се проявява, но не е самоцелно, преимуществено бива потиснато, като акцентът се отмества върху непосредствено заобикалящото, най-често – машината (миноносеца); освен него (посоченото автобиографично начало) обаче споменатите последователно разгръщащи се смислоторни механизми подчертават още *историческите основания* на основния предмет на представяне и изображение, неговото *съвременно състояние* (т.е. полагането му в един синхронен план на градене на представи за него), както и генеративната му, силно изявяваща се роля, що се отнася до *екстериорните конкретизирания* на пряко видимото (атмосферата в Созопол, природните красоти в открито море, изпитанията на морската буря) и *интериорното детайлизиране* на същия този миноносец (каюткомпанията, служеща за отмора, но и за убежище; барометъра, предвещаващ опасностите; радиотелеграфа, по който се предават берлинският и парижкият бюлетин; часовника, който всъщност не отмерва изтичащото време, а тревогата на застрашеното битие).

Така пътеписът на К. Христов се оказва наситено идейно-тематично поле на преплитане, засрещане, взаимно допълване на различни поетологични стратегии на внушение и послание.

А тяхното прилагане и системното им разгръщане започват с първото по-цялостно вглеждане във вида, устройството, историческото значение на миноносеца, което има контекстуализираща функция с оглед следхождащите образотворчески принципи в текста. Системно и категорично очертаваният военновременен контекст на направените идейно-естетически послания – кон-

текст, който остава актуален и към момента на разказа описание – настоява за едно знаково – двойствено, противоречиво в основата си – отношение към гордостта на българския военноморски флот. Победата на славния миноносец над „Хамидие“ е еманация на българските войнски добродетели, на постигнатото преимущество по вода и респективно – на извоюваната възможност и право на упражняване на надмощие в неотменимото преразпределение на силите. Но, от друга страна, главната цел на машината в своята служба на човека е безалтернативното подчиняване на другия, неговото премахване, отстраняване дори с цената на неизбежното застрашаване на собствените екзистенциални проекти, т.е. – хаосът, разрухата, смъртта. Ала такива са неумолимите закони на войнското битие. Това вътрешно противоречие, разединение – между подтика към живота и нагона към деструктивност – има своята закономерна предпоставка в обективните социални условия на съществуване и пребиваване, които създават препятствия за тях. Това пряко води до провокирането на конкретни разрушителни страсти, подхранващи – по теоретичните построения на един от изтъкнатите изследователи на човешката деструктивност – Ерих Фром – определени враждебни тенденции (Фром 2005: 189).

Макар и кратковременно, „Дръзки“ се е превърнал в средоточието на амбивалентното разбиране и изживяване на пряко зримото, но и в предпоставка за вглеждането, прозирането отвъд непосредствено сетивната възприемаемост.

Вторият ден на борда на миноносеца „Дръзки“ се свързва с продължаването на мисията – проверката на морския път за минни находжения – до Резово. И тук разказът описание се отгласква от своята центростремителност и гради цялостни картини, представящи една естествена пейзажистика, що се отнася до постигането на близост и правдоподобност на внушението („Ние плавахме почти на изток по обагрените от утрото води. В края на морето се бе изпречил един дълъг, тесен пояс от облак и отделяше двата засилващи се пожара – в небето и във водите. На едно място в горния крайчец на облака взе да блика ослепителна светлина, която изведнъж се изля в морето на огнен път от края на хоризонта до миноносеца. Слънцето бавно изгряваше над облака. Водите едвам трепкаха на утринния ветреца.“). Така двата изобразителни принципа – на водещите дескриптивни конкретизирания и разгръщания и на съпътстващите експликативни отклонения – ще бъдат не просто успоредени, те непрекъснато ще се допълват взаимно при последователното претворяване на опасното предприятие.

В тази условна втора част на пътеписа особено впечатление прави дословното подробно представяне на техниките, начините, възможностите за откриване и деактивиране на мините. Документално-достоверната точност при обясненията на механизмите на работа създава усещане за макар и косвена споделеност, съпреживяност на изпитанията в открито море. Бойният кораб е сюжетният и смисловият център, спрямо който се гради разнопосочната концептуална схема на кулминиращата образна и събитийна изразеност. Тук в

конкретика и пълнота „Дръзки“ се явява *средството* за преодоляването на опасността (а с това и се уплътняват представите за него като *цел* на пътеписното изображение), която с доближаването до българското погранично село (Резово) все повече се засилва. Приключенско-реалистичният рисунък последователно разгръща отделните страни на неотложната мисия:

Лодките, които до Агатопол пътуваха закачени една зад друга за миноносеца, сега минаха на около 70 метра пред нас. Те се изравниха напърно на по 75 метра една от друга. Уредите за издирване на мини се пуснаха във водата, закачени за плаващи зад всяка лодка кухи металически тела. На известна дълбочина, паралелно с повърхността на морето, между трите лодки се движат едно въже. Мините се поставят обикновено на 2 – 2 и половина метра под водата. Те могат да бъдат засегнати и възпламенени от миноносеца, но не и от моторните лодки, които плават на 30 сантиметра дълбочина. Обаче въжето между тях непременно ще кръстоса връзката на мината с пуснатата на морското дъно тежест, която я държи на едно място и на една и съща дълбочина от повърхността. В такъв случай тутакси един апарат, наречен грайфер (хващач), улавя тая връзка, а на повърхността плаващите тела в двата края на въжето се отделят от лодката и отбелязват мястото на мината. След това възпламеняването ѝ е лесно. То става по една жица, дълга няколкостотин метра. За миноносеца и лодките, застанали на такава далечина, няма никаква опасност от взрива, който хвърля на възбег грамаден стълб вода и убива по 80 до 100 килограма риба.

Пространното описание на предприетите действия по откриването на мините и на евентуалните последици от това съвсем целенасочено подчертава невъзможното положение на събитийна посветеност (тенденция в приведените изобразителни механизми, която бива подета още в първата част на пътеписа, за да получи при представянето на третия ден нови измерения). Но ето че застрашеността отминава („...оня път от 150 метра ширина, по който ние приближавахме границата, бе чист от мини. (...) Мнозина изглеждат разочаровани.“). Долавящият се експресивен тон на повествуването постепенно затихва, самото пътуване на героя се обезпредметява („Моето участие в тая работа съвсем губи смисъл.“). Подробното разкриване на едно само действие от трудната и разнородна работа на българската флота, дори то да не достига до очакваните същински, крайни свои проявления, бива натоварено с важни конотативни означения по отношение използваните образотворчески принципи спрямо миноносеца.

Принципи, категорично изявявани вече в други, нови условия на несигурност, на съпротива – този път не военностратегически и военноперактивни, а чисто природни, неподвластни на човешка намеса.

„Няма червена ракета, няма мини. Но затова пък има нещо друго, може би по-страшно.“ Така се осъществява смисловият преход от едната потенциална опасност към другата, реалната. Попадането сред морската буря е не просто отделен сюжетен детайл, шрих от общата наситена картина на драматичното

няколкодневно пребиваване в стихийността на отвъдмирновременния живот. То е екстремална ситуация на кризис, която налага по-особеното вглеждане в себе си при опитите за откриване и привеждане на определени стратегии за оцеляване в това положение на рязка жизнена застрашеност. Съдбовният жребий отрежда екипажът да премине и през това препятствие, но да остане невредим, с което ясно се поставя въпросът за неизбежния сблъсък между цивилизацията и природата с преимуществено значение на втория член на тази оформила се своеобразна дихотомия.

Подобна неимоверно напрегната жизнена обстановка е и възможност за себеизява в най-положителните регистри на засвидетелствания висок боен, но преди всичко човешки дух и морал, на неизменно следвания устойчив, непроменяем ценностен ред, който обуславя поетите рискове, взетите решения, формите на присъственост всред превратностите на заобикалящото. В този порядък от важно значение е образът на капитана на „Дръзки“ – артилерийския офицер Борис Станев, – който най-цялостно се вписва в парадигмата на гореизложеното. Неслучайно и привличането му в хода на разказваното служи не просто като своего рода повествователно отклонение, но най-вече като начин, а и потребност да се открие, подчертае и възвеличи това „рядко съчетание на моряшки добродетели“. Себеотдадеността, спокойната, безтрепетна храброст, откритата като самото море душа на командира на миноносеца са особеният пример, неотменимият ориентир в служението, но и неформалният повод за нескривано чувство на гордост за българина: „Ако можем да бъдем такива моряци, България заслужава да има три морета и най-силната флота на полуострова.“ В този смисъл посветеността на мисия с „Дръзки“ задължава, изисква и налага:

Модели на поведение.

Форми на изява.

Стратегии за себеутвърждаване.

Представянето на събитията от третия ден на борда на бойния кораб продължава вече познатата линия на прецизно вглеждане в ценностните основания на човешкото битие, (пре)осмисляни в контекста на изострената сетивност при ясното осъзнаване на опасността, но и при спонтанното наслаждаване на ужаса в категоричното следване на предприетото и неговото довеждане докрай. Вилнеещата буря е изпитание за физическата издръжливост и нервите на екипажа, но и за неговия дух, за измеренията на вътрешния му потенциал, който тъкмо в такива случаи се проявява най-силно. Както става и сега. Субективната оптика към изобразяваното не служи ограничаващо спрямо определени рецептивни представи или нагласи. Напротив – разширява идейно-естетическия хоризонт, тъй като избраният подход на послание и внушение го позволява: от преобладаващите конкретно-частни фокусирувания върху човека и неговата подчинена и на външните, обективните обстоятелства съдба се правят универсално значими наблюдения и обобщения.

По отношение разгръщането образа на миноносеца и последните щрихи, които се нанасят върху него, краят на пътеписа е с особено значение. „Неподвижната земя“ не е вече смътна заради природната стихия цел, а напълно реална, осезаема, постигната крайна точка на пътуването. Бургаското пристанище е спокойно и приветливо, а грамадната бяла дантела – високите стълбове вода – е останала далеч назад. И въпреки това героят не бърза да напуска „Дръзки“. „Могъщата морска единица“ се е превърнала в обект на дълбоко (съ-)преживявана, емоционална въобразеност („...аз слязох в каюткомпанията и останах там няколко часа. За тия три дена така бях се сродил с миноносеца, с всяко нещице в него, както и с хората му, че не ми се излизаше.“). Така бойната машина постепенно излиза от очертанията си на пряко възприемаема реалия и започва да функционира като идея, представа, а и мяра.

„Три дни с миноносец „Дръзки“ на К. Христов е разнопосочен в значенятия и посланията си текст, който без големи контекстуални уговорки може да бъде причислен към българската маринистична литература като претворяващ описателно и детайлно отделните страни на морската стихия. Но той е важна в своя жанр на непосредните пътеписни улавяния на света творба и по друга една причина – превръщането на машината в равноправен герой в разказваните събития, с което отчетливо, недвусмислено се поставят знакови акценти върху свързаността, „диалога“ между нея и човека – още повече що се отнася до преразпределенията на жизнените територии, до упражняването на надмощие и съпротива, но и до утвърждаването на ценностни възприятия за пряко зримото и за мястото на индивида в него.

Библиография

- Зафиров 2007:** Зафиров, Д. и колектив. *История на българите. Том V. Военна история на българите от древността до наши дни*. София: Книгоиздателска къща „Труд“, Издателство „Знание“ ЕООД, 2007.
- Фром 2003:** Фром, Е. *Анатомия на човешката деструктивност*. София: Захарий Стоянов, 2003.
- Фром 2005:** Фром, Е. *Бягство от свободата*. София: Захарий Стоянов, 2005.
- Христов 1967:** Христов, К. *Съчинения в пет тома. Том 4. Спомени, пътеписи, разкази, статии*. София: Български писател, 1967.
- Янев 2005:** Янев, С. и колектив. *Атлас на българската литература (1915-1944)*. Пловдив: Жанет 45, 2005.